

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Altaruppsatsen är det främsta av kyrkans inventarier. Den är tillverkad av träsnidaren Ewert Friis. Alla som besöker kyrkan uppmärksammar den, den drar allas blickar till sig både på grund av sin storlek och sin detaljriktighet. Under försommaren 2002 har altaruppsatsen rengjorts av konservator Per Mattsson.

Klicka här

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Kort historik

Heliga Trefaldighets kyrka i Gävle stod färdig 1654. Den byggdes på samma plats som den gamla Trefaldighetskyrkan, den äldsta kända kyrkobyggnaden på orten.

Mycket snart efter kyrkans färdigställande uppstod en diskussion i församlingen om hur kyrkans inre skulle utformas och utsmyckas. Initiativtagare och pådrivande i den diskussionen var församlingens kyrkoherde prosten Olaus Christoferi Aurivillius, (kyrkoherde 1648-1668).

Församlingen kallade till sig träsnidaren Ewert Friis, som nyligen avslutat byggandet av en predikstol i Kristine kyrka i Falun.

Ewert Friis föddes 1619 i Bredstedt i det då danska Schleswig-Holstein. Han har så vitt man kan bedöma varit lärling och gesäll hos Hans Gudewerth d.y. i Eckernförde. Hans Gudewerth räknas som sin tids mest framstående bildhuggare inom den germanska barocken i det nordtyska området.

Ewert Friis kom till Gävle i november 1657 och samma månad skrivs i magistratens protokoll: "Ewert Friis, en holsteinare som ock bildhuggare är, ankom hit från Kopparberget emedan magistraten ville ackordera med honom om en predikstol att förfärdigas efter här nödig är". Efter att man kommit överens om villkoren bosatte sig Ewert Friis i Gävle, förmodligen i kyrkans närhet. Staden svarade för bostad, verkstad, virke mm. Han anställde lärlingar och gesäller och hans verkstad i Gävle utförde även arbeten åt andra kyrkor under tiden i Gävle. Eftersom man blev mycket nöjd med hans arbete med predikstolen kom uppdraget i Trefaldighetskyrkan att utvidgas att även omfatta altaruppsats, korskrank och dopskrank. För sina arbeten fick han skäligt betalt, för predikstolen 1400 daler kopparmynt och för altaruppsatsen 1800 daler enligt magistratets protokoll.

Ewert Friis var bosatt i Gävle ända fram till sin död 1672. Hans epitafium är uppsatt i kyrkans kor på den södra sidan, vilket tyder på att han åtnjöt aktning och stort förtroende i församlingen. Epitafiet är skuret i trä och numera förgyllt, den ovala inskriftstavlan omges av barockornament. Inskriften lyder: "Här ligger begraffwen den fordom ehreborne och konstrijke Mr. Ewert Friis, bildsnidare född i Holstein uthi Bredstedt a:o 1619, och efter många berömlige monumenter, så i denna kyrckia som annorstädes, sigh till itt odödeligit minne konsteligen förfärdigade omsider i denna stadhen sal.gn affsomnade den 10 nov: a:o 1672. Psal. 1 cap. Christus är mitt lijf och döden är min winningh" Epitafiet är utskuret av en lärjunge till Friis med signaturen A.L.

[Klicka här](#)

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Beskrivning av altaruppsatsen

Tidigare har nämnts att Ewert Friis som elev till Hans Gudewerth d.y. hade tillägnat sig den germanska barocksnickarkonsten. Han arbetade enligt nordtyska mönster och använde troligen några av de mönsterblad som förekom i de nordtyska verkstäderna. Altaruppsatsen i Trefaldighetskyrkan är så vitt man vet den första altaruppsats som han tillverkat. Grundformen är triangulär. Träslaget är furu av god kvalitet. Altaruppsatsens mått är så väl tilltagna att verket är ett av de största i landet. Höjden är 14,5 alnar (8,5) meter och den största bredden är 9 alnar (5,3 m).

Tektoniskt är altaret byggt enligt renässansmönster med tre avsmalnande våningar och en predella. (Predella = understycke till altarskåp, ofta försedd med målade bilder). På varje våning finns ett centralt bibliskt motiv. Predellan visar nattvarden, första våningen korsfästelsen, andra våningen uppståndelsen och tredje våningen himmelfärden. Mittavlorna omges på varje våning av apostlaskulpturer. Konstverket avslutas med ett krön med skulpturer. Kolonner, entablement, bågställningar och broskornament förekommer rikligt, men dessa delar tjänar främst som dekoration och som inramning för bilder och skulpturer.

Det var säkerligen bilderna och skulpturerna som var det väsentligaste för Friis. Ornamentiken utgör den sammanhållande ramen. Stilen på altaruppsatsen går igen i ett flertal altaren som uppfördes under denna tid i Mellansverige av tyska bildhuggare.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Predellan

I predellans mitt finns en utskuren relief med nattvardsmotiv. Johannes sitter på Jesu vänstra sida och lutar sig mot hans axel. Sex av de övriga lärjungarna är stelt uppradade med korslagda armar. Mera rörelse finns hos de lärjungar som sitter på motsatta sidan av bordet. Några befinner sig i ivrigt samspråk, de lyfta händerna understryker talet. Judas står vänd från Jesus med sin penningpung i handen. På bordet framför Jesus kan man svagt skymta lammet som slaktats. Lammets förgyllning är ganska förstörd, förmodligen genom alltför flitig dammtorkning. Bilden får extra liv genom att en tjänarinna som skymtar i dörröppningen.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Första våningen

Mittfältet på första våningen domineras helt av en utskuren korsfästelsescen, direkt hämtad ur Johannes evangelium.

Jesus hänger på korset omgiven av de två rövarena, den botfärdige rövaren vänder sitt ansikte mot Jesus.

Bilden präglas av symmetri grupperat efter gängse ikonografiskt mönster. Johannes med korslagda armar i bildens nedre vänstra hörn uppvägs av de sörjande kvinnorna till höger. Kvinnorna vänder sig mot Maria, som har sjunkit ihop på marken.

Tre knektar spelar tärning om livklädnaden, som ligger på marken.

Nedanför korset står två ryttare till häst, den ene bär en lans som han nyss stött i Jesu sida. En man håller i staven med ättiksvampen.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

I första våningen finns fyra apostlar alla försedda med attribut, som gör det möjligt att bestämma dem till person. Petrus med nyckel och bok och Paulus med svärd och bok flankerar korsfästelsescenen i sina nischer mellan kolonnerna, medan ytterfigurerna Johannes med kalk och Jakob d.ä. med pilgrimsstav och bok står fritt i broskverket.

Apostlafigurerna är fint utskurna, mantlarnas veck faller lätt i skicklig drapering. Johannes är skäglös som den yngling han antas vara, de övriga har lockigt hår och skägg.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Andra våningen

Andra våningen är betydligt smalare än första våningen. Den utskurna mittavlan föreställer uppståndelsen.

Man kan se de förskräckta krigsmännen som Pilatus enligt Matteusevangeliet satte att vakta graven. En av dem höjer sin sköld som skydd mot den uppståndne Kristus.

En märklig molnformation avskiljer Kristusgestalten från vakterna på marken.

Den öppnade graven är en sarkofag. Friis har här skapat sig en egen bild förmodligen eftersom evangelietexterna inte berättar så mycket om händelsen.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Filippus

Natanael

Thomas

Matteus

Av de fyra apostlarna på andra våningen står de två som flankerar mittavlan i nischer, medan ytterskulpturerna står direkt på kornischen. Med ledning av apostlarnas attribut kan man bestämma namnen till Filippus med kors, Natanael med kniv och Thomas med vinkelhake. Mer tveksamt är vem den fjärde aposteln föreställer. Den vanliga tolkningen är att skulpturen föreställer Matteus. Men Matteus brukar avbildas med svärd som attribut, eftersom han dödades med svärd. Friis skulptur har ett spjut och en öppen bok som attribut.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Tredje våningen

Tredje våningen har bara två kolonner, som placerats rakt ovanför andra våningens mittersta kolonner.

Mittavlan är åttakantig, saknar den triumfbågestil som utmärker första och andra våningens mittavlor.

Mittavlans motiv är Himmelsfärden. Här kan man lätt följa evangelietexten. Nedre delen av tavlan föreställer Kristus omgiven av sina lärjungar och följer texten i Lukas-evangeliet. "Han tog dem med sig ut ur staden bort mot Betania, och han lyfte sina händer och välsignade dem."

Tavlans övre del är en direkt illustration till texten i Apostlagärningarna: "När han hade sagt detta såg de hur han lyftes upp i höjden, och ett moln tog honom ur deras åsyn."

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

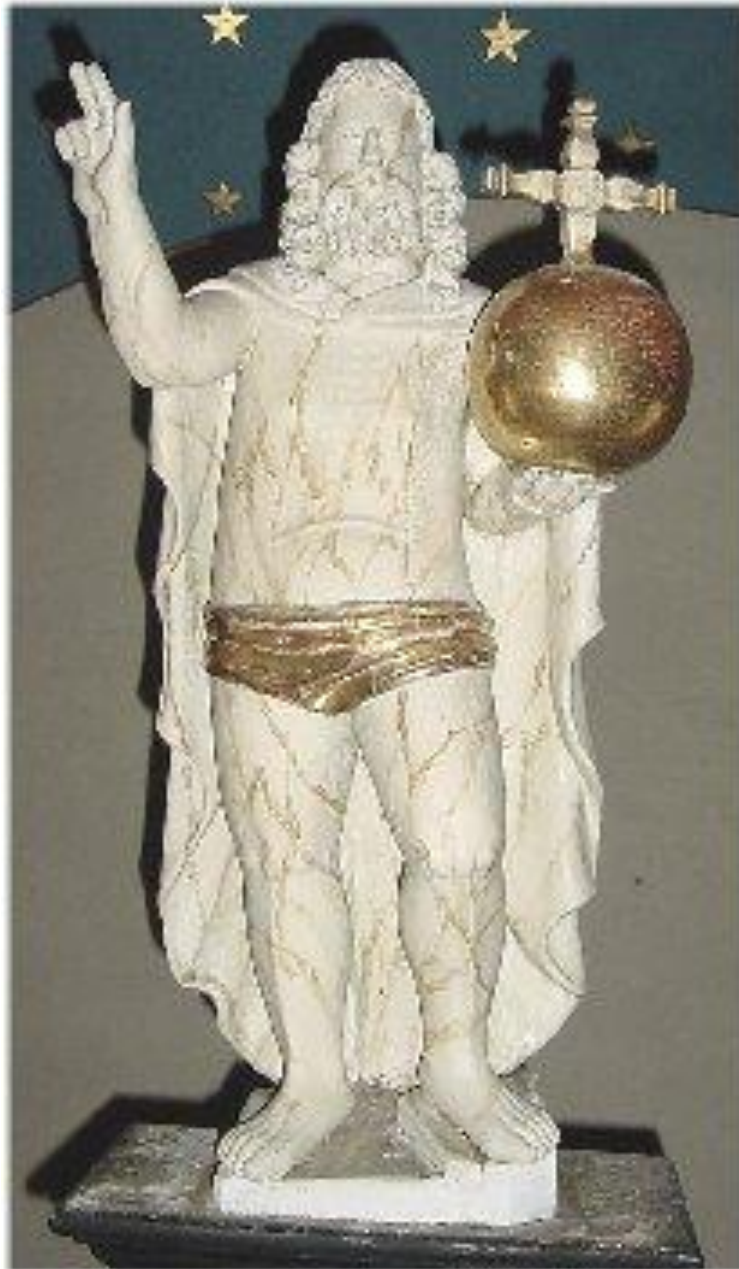
Judas Taddeus

Jakob d y

Tredje våningens två apostlar står direkt på kornischen, förmodligen av utrymmesskäl. Attributen talar för att de föreställer Judas Taddeus med hillebard och Jakob d.y. med valkarstång.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Krönet på altaruppsatsen består av en skulptur föreställande Kristus som Världsdomaren.

Han håller den högra handen höjd till välsignelse, i den vänstra håller han ett korsprytt jordklot, som brukar vara symbolen för evigheten.

Under skulpturen finns kartusch med inskriften: IESUS ILUMINIATIO GENTIUM.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Världsdomaren flankeras av två keruber, som bär hammare, hovtång och spikar, dvs. några av de s.k. passionsverktygen eller pinoverktygen.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Ornamentiken

Friis låter sina utskurna skulpturer omges av en mycket rik ornamentik. De korintiska kolonnerna är rikt dekorerade med vindruvsrankor.

Broskverket består av ett genombrutet grenverk av säreget utformade voluter skurna som tillplattade ellipser med ena spetsen utdragen. Akantusrankor och pärlsnören är rikligt förekommande. Maskaroner med skrämmande ansikten får sällskap av vindruvsklasar, symbolen för Kristi mänskliga natur och hans lidande på korset. Man kan också hitta enstaka märkliga kvinnofigurer, en sorts hermer.

[Klicka här](#)

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Änglar och
änglahuvuden
förekommer
rikligt som
dekorationer i
bröskornamentiken.

Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Målning av altaret

Friis utförde sitt konstverk helt i trävitt och det var säkerligen hans mening att det skulle så förbli. Formen och materialet skulle skapa det rätta uttrycket. I Gudewerths skola var spelet mellan ljus och skugga i den utsirade ornamentiken det som gav konstverket liv.

Men det dröjde inte särskilt länge efter Friis' död, förrän man började planera för att måla verket. Donationer gjorde det möjligt att 1747 ge i uppdrag till Anders Österdam, en förgyllare i Stockholm, att "alla historierna inuti med bilder förgyllas med äkta guld och botten målas blå." De stora figurerna skulle göras vita, alla kolonner blåmålas och lövutsmyckningarna halvförgyllas. Snickeriarbetet på hela tavlan fick en pärlgrå färg.

Vid 2002 års rengöring fann man spår av den intensivt koboltblå färg som målats på kolonnerna.

Mittavlornas botten fick en mild blå ton. Förgyllningen är enligt konservator Per Mattsson av mycket hög kvalitet, troligen är det Österdams förgyllning som gäller än. Vissa detaljer, t.ex. manteln på marken i korsfästelsescenen är polerade så att de lyser mot betraktaren.

1885 ville man igen "förbättra" altartavlan. Nu målades ramverket, broskornamenten och kolonnerna svarta med alla dekorationer förgyllda. Apostlarna och övriga figurer fick behålla sin vita färg och mittavlorna sin blå botten. Denna färgsättning gäller fortfarande. Genom målningen ändrade verket helt karaktär och ger ett annat intryck än vad Friis avsåg.

Text: Nelly Broman Foto: Örjan Broman